

II. KONSTITUCINĖ TEISĖ

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTO INSTITUCIJOS ATKŪRIMO 1990–1992 METAIS KAI KURIE TEISINIAI, POLITINIAI IR ISTORINIAI ASPEKTAI

Doc. dr. Juozas Žilys

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 46
Elektroninis paštas ktk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. rugpjūčio 29 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 16 d.

*Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės istorijos katedros vedėjas profesorius
habil. dr. Mindaugas Maksimaitis ir šio fakulteto Konstitucinės teisės katedros docentas dr. Gediminas
Mesonis*

Pagrindinės sąvokos: konstitucinis procesas, Respublikos Prezidentas, Konstitucija

Keywords: constitutional process, President of the Republic, Constitution

S a n t r a u k a

Konstitucinio proceso 1990–1992 m., t. y. laikotarpio, kai galiojo Laikinis Pagrindinis Įstatymas, išskirtinis reiškinys buvo pastangos atkurti Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją, nustatyti jo konstitucinį statusą, santykius su kitomis valstybės valdžios struktūromis.

Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo procesas Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo galiojimo laikotarpiu buvo sudėtingas, nes diskusija šiuo klausimu vyko sunkiomis politinės priešpriešos sąlygomis. Brandinant Respublikos Prezidento konstitucinio statuso turinį reikėtų atsižvelgti į keletą šios veiklos aspektų. Visų pirma Respublikos Prezidento vieta konstitucinėje valstybės institucijų sistemoje buvo programuojama daugelyje konstitucijų projektų, parengtų ir paskelbtų 1990–1992 m. Jų nuostatose atsispindėjo įvairūs požiūriai dėl būsimojo valstybės vadovo apibrėžimo, konstitucinio statuso, kompetencijos, santykių su įstatymų leidimo ir vykdomąja valdžia bei kt.

Kelyje į Respublikos Prezidento instituto atkūrimą atskirai pažymėtini Lietuvos Sąjūdžio ir kitų politinių organizacijų veiksmai siekiant nieko nelaukus grąžinti į Lietuvos konstitucinę sistemą valstybės vadovo pareigybę ir nustatyti jo įgaliojimus.

Nors šie pasiūlymai bei veiksmai komplikavo konstitucinį procesą, tačiau akivaizdu ir tai, kad politinių jėgų siekis vadovaujantis Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu nedelsiant atkurti valstybės vadovo pareigybę skatino intensyviau rengti Konstituciją, spartino šį procesą.

1. Lietuvos Respublikos Prezidento statusas kai kuriuose konstitucijų projektuose

Pažymėtina, kad Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo kai kuriuos aspektus, taip pat ir šiuolaikinį konstitucinį statusą tiria nemažai Lietuvos mokslininkų [1]. Šiame straipsnyje nagrinėjami tie klausimai, kurie papildo Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo istorines politines prielaidas ir sudaro galimybes platesnėje politinėje ir teisinėje panoramaje vertinti procesą.

1.1. Pirmuoju bandymu kompleksiskai suformuluoti Respublikos Prezidento teisinį statusą konstitucinėje sistemoje laikytinas Lietuvos teisininkų ir Lietuvos filosofų draugijų autorių grupės 1990 m. spalio mėnesį parengtas, o vėliau ir paskelbtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas [2].

Pabrėžtinasis principinis šio Projekto bruožas – valstybės vadovo institucija buvo kuriama pagal prezidentinės respublikos valdymo formos modelį, todėl daugelis nuostatų akivaizdžiai asocijavosi su 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintu prezidentinės valdžios turiniu ir forma.

Pagal šį projektą vykdomoji valdžia Lietuvos valstybėje turi priklausyti jos Prezidentui, kuris „pats ir savo nuožiūra formuoja Vyriausybę“. Pažymėtina, kad tiek Prezidentas, tiek ir Vyriausybė turi vykdyti Lietuvos įstatymus (Projekto 44 str.). Ši norma patikslinta dar vienoje Projekto nuostatoje – 56 straipsnyje pabrėžta, kad Prezidentas užtikrina įstatymų vykdymą ir laikymąsi visoje Respublikos teritorijoje. Prezidentas įvardijamas kaip aukščiausias valstybės pareigūnas, kuris yra vyriausiasis karinių pajėgų vadas, atstovauja Lietuvai be specialių įgaliavimų, taip pat „nustato kitų Vyriausybės narių įgalinimus“ (Projekto 49 str.).

Prezidentui siūloma suteikti plačius įgaliojimus skiriant pareigūnus: Prezidentas su Seniūnų rūmų (Parlamentą turi sudaryti duje rūmai – Seniūnų Rūmai ir Atstovų Rūmai) pritarimu ir sutikimu gali skirti Vyriausybės narius, taip pat – Ministrą Pirmininką, ambasadorius ir kitus diplomatinį tarnybų vadovus užsienyje, Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio Teismo ir apygardų teismų teisėjus bei kitus aukštus vykdomosios valdžios pareigūnus (Projekto 50 str.). Seimas turi teisę įstatymu „įgalinti“ Prezidentą savo nuožiūra skirti teismų ir kitų žinybų vadovus, taip pat žemesnio rango pareigūnus (Projekto 51 str.). Prezidentas gali pats skirti bet kurį pareigūną ir tada, kai Seimas atostogauja, tačiau šioms skyrimams po atostogų turi pritari Seniūnų Rūmai (Projekto 52 str.).

Prezidento santykiai su Seimu apibrėžti ir kitose Projekto nuostatose. Prezidentas ne rečiau kaip vieną kartą per metus turi pateikti Seimui žinias apie valstybės reikalus ir pats siūlyti Seimui priemones, kokios jam atrodo reikalingos ir būtinos šioms reikalams spręsti (Projekto 53 str.). Prezidentas skubiais atvejais turi teisę sušaukti Seimą arba bet kuriuos jo Rūmus, o jei Rūmai nesutaria, kuriam laikui nukelti sesiją: „Prezidentas padaro taip, kaip jam atrodo reikalinga“.

Projekte ypač daug dėmesio skirta teisiškai apibrėžti tuos atvejus, kai Prezidentas negali eiti pareigų. Prezidentui mirus, taip pat nušalinus jį nuo pareigų, jo pareigas iki tol, kol bus išrinktas Prezidentas, turi eiti Ministras Pirmininkas. Šiuo atveju Prezidento rinkimai neskiriami, jeigu iki Prezidento kadencijos pabaigos yra likę mažiau kaip metai. Taip atsitikus eiti Prezidento pareigas įgaliojamas Ministras Pirmininkas, o jo vieton Seimas renka Ministrą Pirmininką (Projekto 58 str.). Ministras Pirmininkas taip pat eina Prezidento pareigas tada, kai šis laikinai išvyksta „Valstybės reikalais į užsienį“. Tačiau šiuo atveju Ministras Pirmininkas vykdo tik tokias Prezidento funkcijas, kurias Prezidentas įgaliojo vykdyti (Projekto 60 str.).

Susirgęs ir dėl ligos negalintis eiti pareigų Prezidentas privalo raštu informuoti apie tai Seimo Rūmų pirmininkus. Ir šiuo laikotarpiu Prezidento pareigas eina Ministras Pirmininkas, o pastarojo – Ministras Pirmininkas *pro tempore*, Prezidento paskirtas iš Vyriausybės narių tarpo. Esant tokiai padėčiai, kai Prezidentas akivaizdžiai negali eiti savo pareigų, tačiau apie tai pats nepraneša Seimo Rūmų pirmininkams arba negali to padaryti dėl aplinkybių, kurios nuo jo nepriklauso, arba šių aplinkybių jis nesupranta, Vyriausybė apie tai turi pranešti Seimui. Tokiu atveju Seimas įgaliojamas priimti sprendimą, ar Prezidentas gali eiti savo parei-

gas. Seimui priėmus tokį sprendimą, Prezidento rinkimai skiriami, jeigu iki Prezidento kadencijos pabaigos yra likę daugiau kaip vieneri metai. Kai iki Prezidento kadencijos pabaigos yra likę mažiau kaip vieneri metai, likusį laiką Prezidento pareigas eina Ministras Pirmininkas (Projekto 61 str.).

Tais atvejais, kai Prezidento pareigų laikinai negali eiti ir Ministras Pirmininkas, jas turi eiti Seniūnų Rūmų Pirmininkas, jeigu jis negali – Atstovų Rūmų Pirmininkas, o jei negali ir jis – vyriausias pagal amžių Vyriausybės narys. Kitus Prezidento pavadavimo atvejus įstatymu turi nustatyti Seimas (Projekto 62 str.).

Pagal Projektą Prezidentą turi rinkti Lietuvos piliečiai visuotinių, lygių, tiesioginių rinkimų pagrindu, slaptu balsavimu ketveriems metams. Pirmajame ture Prezidentas gali būti išrinktas, jei už jį balsuoja absoliuti dauguma rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jei rinkimuose dalyvauja du ar daugiau kandidatų į Prezidento postą ir nė vienas iš kandidatų nesurenka absoliučios balsų daugumos, po dviejų savaitių turi būti organizuojami pakartotiniai rinkimai, kuriuose dalyvautų du daugiausiai balsų surinkę kandidatai. Šiuo atveju būtų išrenkamas tas kandidatas, kuris gautų daugiau rinkėjų balsų. Jeigu antrajame rinkimų ture kandidatai gauna po lygiai balsų, tai dar po dviejų savaitių Prezidentą turi rinkti Seimas abiejų Rūmų posėdyje. Tokiuose rinkimuose gali dalyvauti tie du kandidatai, kurie visuotiniuose rinkimuose gavo daugiausiai balsų. Prezidentas gali būti išrinktas, jeigu už konkretų kandidatą balsuoja ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai visų Seimo narių, o balsavimo turų skaičius neribojamas.

Nors šis atkurtos Teisininkų draugijos ir Filosofų draugijos iniciatyva parengtas projektas ir nepadarė didesnės įtakos Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimui, tačiau jis iliustruoja pirmuosius siekius sukurti atkurtos Valstybės konstitucinius pagrindus remiantis Vakarų demokratijų pripažintomis valdžių padalijimo, žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo doktrinomis.

Projekte akivaizdžiai atsispindi prielankumas tiems valstybės valdžios organizavimo prioritetams, kurie buvo išreikšti 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje.

1.2. Kitas etapas kuriant Lietuvos konstitucinę sistemą, o mūsų nagrinėjamos temos kontekste – Respublikos Prezidento instituciją buvo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo. Nutarimu buvo patvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo grupė ir nustatyta, kad grupė turi parengti Konstitucijos koncepciją ir pateikti ją Prezidiumui iki 1990 m. gruodžio 31 d. [3]. Tai buvo pirmoji oficiali organizacinė struktūra, turėjusi konkretų tikslą – pradėti Konstitucijos rengimo darbus. Būtent šioje grupėje telkėsi tolesnės konstitucinės raidos teorinio ir praktinio modeliavimo problemos [4].

Ši grupė parengė Konstitucijos koncepcijos metmenis, kuriuos Prezidiumas aprobavo 1991 m. gegužės 1 d. [5]. Netrukus jie buvo paskelbti spaudoje visuomenei svarstyti [6].

Mūsų nuomone, Metmenys buvo ne tik reikšmingas žingsnis einant į Lietuvos Respublikos Konstituciją, tačiau ir kuriant pagrindinių valstybės konstitucinių institucijų ir jų tarpusavio santykių schemą. Šiuo atveju bent bendrais bruožais apibūdintina Metmenyse išdėstyta Respublikos Prezidento valdžios koncepcija.

Respublikos Prezidentas apibūdinamas kaip aukščiausias valstybės pareigūnas, atstovaujantis Lietuvai tarptautinių santykių srityje. Respublikos Prezidentu gali būti renkamas ne jaunesnis kaip 35 metų amžiaus (alternatyva – 40 metų) Lietuvos Respublikos pilietis pagal kilmę, ne mažiau kaip 10 pastarųjų metų gyvenęs Lietuvoje. Prezidento kadencija – ketveri metai. Tas pats asmuo negali būti Respublikos Prezidentu daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės.

Atspindint tuo metu plačiai paplitusį požiūrį apie „depolitizuotą“ valstybės vadovo instituciją siūloma nustatyti, kad asmuo, išrinktas Prezidentu, negali dalyvauti jokios politinės partijos veikloje. Respublikos Prezidentas taip pat negali būti Seimo deputatu, užimti kitokių pareigų ir gauti bet kokį kitą atlyginimą, išskyrus Prezidentui nustatytąjį.

Darbo grupė, kurios pozicija išdėstyta Metmenyse, manė, kad Respublikos Prezidentą turi rinkti Seimas slaptu balsavimu. Išrinktas gali būti tik tas pretendentas, kuris surenka daugiau kaip pusę visų Seimo deputatų balsų. Toks Prezidento rinkimų būdas buvo laikomas prioritetiniu, tačiau nebuvo atmetas ir kitas variantas – Prezidentą renka Lietuvos piliečiai,

remdamiesi visuotine, lygia ir tiesiogine rinkimų teise, slaptu balsavimu. Prezidento rinkimai laikomi galiojančiais, jeigu juose dalyvauja per 50 proc. rinkėjų, o išrenkamas tas kandidatas, kuris būtų gavęs daugiau kaip pusę rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų.

Respublikos Prezidento įgaliojimai Metmenyse glaudžiai siejami su Seimo ir Vyriausybės konstitucinėmis prerogatyvomis. Štai Respublikos Prezidentas skiria Ministrą Pirmininką, tačiau turi gauti išankstinį Seimo pritarimą. Respublikos Prezidentas skiria ir atleidžia aukščiausius valstybės pareigūnus taip pat gavęs išankstinį Seimo pritarimą. Aukščiausius karinius pareigūnus skiria Respublikos Prezidentas, tačiau turi gauti išankstinį Ministrų kabineto pritarimą, o diplomatinius atstovus gali skirti esant Ministrų kabineto teikimui. Tik pritariant Ministrų kabinetui Respublikos Prezidentas gali pasirašyti tarptautines sutartis. Seimo sesijų metu Respublikos Prezidentas iš esmės neturi konstitucinių galimybių dalyvauti sudarant Vyriausybę, taip pat keičiant jos sudėtį, nes atsistatydinimo atvejais sprendimus gali priimti tik Seimas dalyvaujant Ministrui Pirmininkui. Ministrų kabineto atsistatydinimą, taip pat atskirų Vyriausybės narių atsistatydinimą Respublikos Prezidentas gali priimti tik tarp Seimo sesijų arba jeigu Seimas negali susirinkti į sesiją.

Atsižvelgiant į tai, kad Seimas gali panaikinti Ministrų kabineto aktus, Respublikos Prezidentui suteikiama teisė teikti Seimui pasiūlymus „įvertinti“ šiuos aktus. Šis įgaliojimas lyg ir suponavo Respublikos Prezidento teisę tam tikra prasme stebėti Vyriausybės veiklą teisės normų kuriamojoje veikloje, o prireikus – apeliuoti į Seimą. Nors Respublikos Prezidentui pripažįstama teisė gražinti per dešimt dienų Seimui įstatymą su prieštaravimais pakartotinai svarstyti arba balsuoti, tačiau šios teisės suvaržymai taip pat gali būti numatyti būsimosiose Konstitucijoje.

Politinių ir teisinių idėjų įvairovė dėl valstybės valdžios konstrukcijos negalėjo neatspindėti Metmenų rengimo grupės diskusijoje ir galutiniame Metmenų tekste. Todėl bandydami įžvelgti pagrindinį Metmenų bruožą formuluojant valdžių įgaliojimus ir jų sąveiką tiesiog negalime nepastebėti siekio suderinti prezidentinės ir parlamentinės demokratijos tradicijas, politinės valdžios galias. Aišku, dabar vertinant Metmenyse siūlomą sistemą sunku būtų pasakyti, kiek ji būtų buvusi veiksminga praktiniame politiniame gyvenime. Kita vertus, matant Metmenyse tikslą užkirsti kelią vienos valdžios šakos įsigaliojimui, akivaizdus ir polinkis grįsti Lietuvos valstybės politinės sistemos ateitį parlamentarizmo vertybėmis.

Rytų Mičigano universiteto politologijos profesorius Leonas Sabaliūnas rašė: „Iš tų teiginių matyti, kad Konstitucijos autorius prezidentine santvarka lyg ir vilioja, tačiau jos rinktis jie vis dėlto nesiryžta. Anksčiau minėtus valdžių atskyrimo ir atsvaros principus (taigi prezidentinės santvarkos pamatus) neigia arba menkina išpūstas seimo vaidmuo“ [7]. Savo ruožtu mes galime pritarti ir sakyti, kad tokiam vertinimui buvo akivaizdžios prielaidos.

Kitaip Metmenis vertina buvęs Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo deputatas, signataras prof. B. Genzelis. Jis teigia: „1991 m. gruodį V. Landsbergio vadovaujama darbo grupė pateikė Aukščiausiai Tarybai būsimos Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatų sampratą. Aukščiausioji Taryba joms nepritarė, ne ji Lietuvą suvokė kaip autoritarinę valstybę, kas iš esmės prieštaravo 1991 metų vasarį referendume priimtam pirmajam Konstitucijos straipsniui“ [8]. Visapusiškai nepolemizuojant su tokia nuomone, vis dėlto derėtų pasakyti, kad toks Metmenų vertinimas yra visiškai nepagrįstas, nes šio dokumento turinys rodo jo autorių siekį atskleisti parlamentinės demokratijos prioritetus neigiant vienvaldžiškumo konstitucines prielaidas [9]. Ypač pažymėtina tai, kad Metmenyse atsispindi siekis įvairiomis teisinėmis formomis riboti Prezidento galias, t. y. sukurti tokį konstitucinį mechanizmą, kuris užtikrintų įvairių politinės valdžios galių pusiausvyrą. Kuriamos sistemos ašimi turi būti Seimas, kurio statusą apibūdina, pavyzdžiui, ši nuostata: „Seimas, kaip teisėtas ir vienintelis Lietuvos tautos atstovas, niekam nepavaldus ir neatskaitingas, todėl jokia dingstimi jo veikla negali būti nutraukta ar sustabdyta. Sprendimą dėl Seimo paleidimo ir pirmalaikių Seimo rinkimų priima Seimas. Seimas veikia vadovaudamasis Konstitucija ir įstatymais, gerbdamas kitas valdžios šakas ir nesikišdamas į jų kompetencijos sferas, nesiekdamas absoliučios valdžios“. Beje, vélesniuose konstitucijų projektuose nuostata dėl Seimo nepaleistumo virto ribota Prezidento teise labai išimtiniais atvejais paleisti Seimą.

Apie tai, kad Metmenys buvo nepriimtini „prezidentizmo“ šalininkams, rodo ir vėlesnis konstitucinis procesas, kai buvo imtasi drastiškų veiksmų nedelsiant atkurti Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją.

2. Respublikos Prezidento klausimas politiniame procese 1990–1992 metais

2.1. Palyginti ramų Metmenų svarstymą visuomenėje įaudrino įvairių politinių organizacijų ir atskirų politikos veikėjų pasiūlymai dėl Respublikos Prezidento atkūrimo [10]. Politinio proceso kryptį siekiant nedelsiant atkurti valstybės vadovo statusą rodė ir daugelis kitų reiškinių [11].

Politinis veiksnys, kuris ženklino naujo etapo, siekiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją, pradžią buvo Lietuvos Sąjūdžio Seimo tarybos 1991 m. spalio 22 d. paskelbtas pareiškimas [12]. Taryba, pabrėždama tai, kad Lietuvos Respublika jau yra visuotinai pripažinta valstybė, Jungtinių Tautų Organizacijos narė, manė, jog „neatsitiktinai atnaujinti ir Lietuvos konstitucingumo raidos svarstymai“. Sąjūdžio Seimo taryba pritarė „pozityviems ir konstruktyviems teisininkų ir parlamentarų pasiūlymams“, tačiau manė, kad jų numatoma Lietuvos Respublikos politinė vidaus raida labiau tiktų kitomis aplinkybėmis.

Taryba teigė, kad Lietuvos situacija, ypač jos vidaus reikalai, įpareigoja ieškoti kiek galima greitesnių sprendimų. Toliau sekė išvada, kad optimaliausias būdas – Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimas.

Šis siekis buvo grindžiamas tokiais argumentais: būtų suformuota valdymo sistema, padidėtų valdžios veiksmingumas, efektyvesnis taptų Parlamento ir Vyriausybės darbas, nusistovėtų valdžių santykis; esmingiau ir konstruktyviau būtų galima kurti ekonomiką ir kultūrą, išlaikyti socialines pusiausvyras, atkurti ir įtvirtinti žmogaus teises; būtų įteisinta asmeninė atsakomybė už svarbių valstybės reikalų sprendimus; būtų sutvarkytas valstybės atstovavimas bei reprezentavimas.

Lietuvos Sąjūdžio Seimo taryba siūlė neatidėliotinai atkurti Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją.

Į Sąjūdžio Seimo tarybos pareiškimą atsiliepė Lietuvos piliečių chartijos taryba. 1991 m. spalio 24 d. kreipimesi buvo rašoma apie tai, kad iki šiol atkurta dar ne visa valstybės valdymo sistema, jai trūksta būtinų grandžių: Prezidento ir vienokio ar kitokio pavidalo Konstitucinio Teismo. Piliečių chartijos taryba manė, jog Prezidento institucija turi būti atkurta tam, kad Lietuvai būtų deramai atstovaujama palaikant santykius su kitomis valstybėmis aukščiausiu lygiu; valstybinė valdžia galėtų efektyviau veikti sudėtingomis sąlygomis; būtų sklandžiau derinama įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios; būtų atsižvelgta į Lietuvos konstitucinę tradiciją. Piliečių chartijos taryba buvo įsitikinusi, kad Prezidentas turėtų būti demokratiškai išrinktas visų Lietuvos Respublikos piliečių, prašė Parlamentą kuo greičiau priimti reikiamus konstitucinius sprendimus ir pakviestą piliečius palaikyti neatidėliotinę Prezidento rinkimų iniciatyvą [13]. Tokius veiksmus rėmė ir kitos politinės partijos bei organizacijos [14].

Lapkričio 16 d. vykusioje eilinėje Sąjūdžio Seimo sesijoje buvo pakviesti ne tik Seimo nariai, bet ir Aukščiausiosios Tarybos Sąjūdžio deputatai, rajonų ir miestų Sąjūdžio tarybų pirmininkai, atsakingieji sekretoriai. Buvo išsakyta nuomonė, kad nedelsiant būtina įsteigti Prezidento instituciją ir yra tik vienas ginčytinas dalykas – kas jį rinks – tauta ar Parlamentas. Nutarta siekti, kad dėl Prezidento institucijos atkūrimo būtų surengtas referendumas [15].

Lapkričio 30 d. Lietuvos Laisvųjų Profsąjungų Konfederacijos rūmuose vyko Sąjūdžio Seimo sesija, skirta Prezidento institucijos įstatymų projektams svarstyti [16]. Diskutuota apie Prezidento įgaliojimus, kas jį turėtų rinkti – tauta ar Parlamentas. Pritarta spaudoje paskelbtiems atitinkamiems teisės aktų projektams [17]. Sąjūdis taip pat nusprendė organizuoti iniciatyvinę referendumo dėl Prezidento institucijos „įvedimo“ grupę, o iniciatyvinės grupės funkcijas pavedė Seimo tarybai [18]. Kartu numatyta, kad referendumo organizavimas galėtų būti sustabdytas, jeigu Aukščiausioji Taryba priimtų atitinkamus įstatymus ir nutarimą dėl neatidėliotinę Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų.

1991 m. gruodžio 13 d. Vilniaus profsajungų rūmuose susirinko Piliečių chartijos, Demokratų partijos, Nepriklausomybės partijos, Tautininkų sąjungos, Teisingumo partijos, Žaliosios partijos, Lietuvos laisvės lygos, Namų ir sklypų savininkų sąjungos, Krikščionių demokratų sąjungos ir kitų organizacijų atstovai. Diskutuota apie dešiniųjų koalicijos sukūrimą trečiajame Sąjūdžio suvažiavime. Susirinkusių politinių organizacijų atstovai pritarė referendumui dėl Lietuvos Prezidento institucijos bei pataisų Laikinajame Įstatyme rengimui [19].

1991 m. gruodžio 16 d. vykusiame Lietuvos Sąjūdžio trečiajame suvažiavime buvo priimta rezoliucija „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“. Joje buvo rašoma: „Lietuvos Sąjūdžio III suvažiavimas įsitikinęs, kad Lietuvos Respublikos Prezidento institucija turi būti atkurta nedelsiant“. Pritardamas Lietuvos Sąjūdžio Seimo ir Seimo Tarybos atitinkamoms iniciatyvoms, suvažiavimas nutarė įpareigoti Seimą ir Seimo Tarybą tęsti pradėtą darbą, kad konstruktyviai ir kiek galima greičiau būtų pasiektas tikslas, taip pat paragino Sąjūdžio remtus Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatus visokeriopai palaikyti Prezidento institucijos atkūrimą. Rezoliucijoje pabrėžta, kad Lietuvos Sąjūdis visomis išgalėmis rems Vytauto Landsbergio kandidatūrą, ir pareikštas įsitikinimas, jog Lietuvos Sąjūdžio, jo deputatų ir Prezidento pastangomis pavyks įgyvendinti Sąjūdžio puoselėtą Lietuvos viziją [20].

Taigi, vertinant to meto politinio proceso raidą, ryškėjo du Respublikos Prezidento instituto atkūrimo Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje būdai. Pirmasis – įstatymus dėl Prezidento institucijos atkūrimo priima Aukščiausioji Taryba ir tuomet skelbiami Prezidento rinkimai. Kitas variantas – jeigu Aukščiausioji Taryba nepriima įstatymų dėl Prezidento, tai sudarius iniciatyvinę grupę surinkti 300 000 piliečių parašų ir organizuoti referendumą dėl minėtų įstatymų priėmimo. Parengus Prezidento rinkimų įstatymą, organizuoti pačius Prezidento rinkimus. Taigi nuo Aukščiausiosios Tarybos sprendimų priklausė, kaip sparčiai vyks šis konstitucinis procesas.

Pagal Referendumo įstatymą būtinas skaičius (300 000) piliečių parašų buvo surinktas. Vasario 7 d. iniciatyvinė grupė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui perdavė 89 bylas su 359 tūkstančiais Lietuvos piliečių parašų dėl referendumo. Parašus į Aukščiausiosios Tarybos priimamąjį pristatė Seimo Tarybos bei iniciatyvinės grupės nariai J. Tumelis, J. Janonis, A. Vaišnoras, A. Kubilius. Priimant dalyvavo Aukščiausiosios Tarybos sekretorius L. Sabutis bei jo pavaduotojas A. Endriukaitis.

1992 m. vasario 10 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė nutarimą „Dėl iniciatyvinės grupės paskelbti referendumą“ ir sudarė deputatų komisiją, turinčią įvertinti parašų teisėtumą [21], o 1992 m. vasario 19 d., remdamasis šios komisijos išvadomis, – nutarimą „Dėl siūlymo Aukščiausiajai Tarybai paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ [22]. Prezidiumas konstatavo, kad dokumentai dėl referendumo paskelbimo nekelia abejonių „įstatymo esmės ir piliečių valios pareiškimo požiūriu“, pateikė juos Aukščiausiajai Tarybai ir pasiūlė paskelbti referendumą siūlomą klausimu.

Po ilgai trukusios diskusijos aiškinantis pozicijas, 1992 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ [23]. Buvo nutarta: paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektų 1992 m. gegužės 23 d.; įrašyti į biuletenį slaptam balsavimui tokį referendumui pateikiamą klausimą: „Ar jūs pritariate Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ bei „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektams?“.

Šiuo Aukščiausiosios Tarybos nutarimu baigta diskusija – bus ar nebus referendumas dėl Prezidento institucijos. Aukščiausioji Taryba pasirinko referendumą kaip būdą ir galimybę patikrinti piliečių nusistatymą dėl konstitucingumo raidos kryptį ne tik apskritai, bet ir konkrečiai dėl valstybės valdymo formos.

2.2. 1992 m. kovo 27 d. Sąjūdžio Seimo Taryba paskelbė spaudoje konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projektą ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ryšium su Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimu“ projektą. Dėl įstatymų projektų Sąjūdžio Seimo Taryba priėmė pareiškimą. Jame teigiama, kad Prezidento institucijos atkūrimas neturi prieštarauti Konstitucijai. Konstatuojama, jog tobulinant anksčiau paskelbtuosius įstatymų projektus buvo atsižvelgta į svarstymų metu pareikštas Aukščiausiosios Tarybos deputatų, politinių partijų ir piliečių pastabas, taip pat į tuo metu buvusius konstitucijų projektus. Pažymima, kad tiek vienas, tiek ir kitas įstatymų projektai galiotų iki Konstitucijos priėmimo ir Laikinojo Pagrindinio Įstatymo atšaukimo. Pareiškime dar kartą pabrėžiama, kad neatsisakoma ir kitų Prezidento atkūrimo būdų. Sąjūdžio Seimo Taryba pareiškime pasiūlė, kad įstatymų projektus priimtų Aukščiausioji Taryba ir numatytų referendumo dieną (arba kiek vėliau) skelbti Prezidento rinkimus [24].

Paskelbti įstatymų projektai gerokai skyrėsi nuo paskelbtųjų 1991 m. gruodžio 5 d. „Lietuvos aide“. Jais Prezidento teisinis statusas apibrėžtas tiksliau. Pavyzdžiui, pabrėžiama, kad Prezidentas yra ne tik valstybės vadovas ir aukščiausiasis pareigūnas, bet ir valstybės suverenumo garantas. Jo priedermė – rūpintis savarankiškų valstybės institucijų darnia sąveika. Pagal siūlytą koncepciją vykdomąją valdžią turi įgyvendinti Prezidentas ir Vyriausybė ir „vykdyti visa, kas kiekvienam iš jų yra pavesta Konstitucija ir įstatymais“.

Išrinkus naują Respublikos Prezidentą, Vyriausybė turi atsistatydinti. Tuomet Prezidentas turi kviešti Ministrą Pirmininką ir atsiklausti Seimo pritarimo. Seimui pritarus Ministro Pirmininko kandidatūrai, Prezidentas turi pavesti jam sudaryti Vyriausybę ir patvirtinti jos sudėtį. Prezidentas taip pat gali priimti Vyriausybės ir jos nario atsistatydinimą, Ministro Pirmininko teikimu skirti ir atleisti Ministro Pirmininko pavaduotoją, kitus ministrus ir reorganizuoti Vyriausybę. Dar labiau išplečiant Prezidento prerogatyvas Vyriausybės atžvilgiu numatyta, kad jis gali paleisti Vyriausybę be Seimo sutikimo, o atleidžiant Ministrą Pirmininką kartu turi būti atleidžiami ir kiti ministrai.

Seimas gali visų narių balsų dauguma slaptu balsavimu pareikšti Ministrui Pirmininkui nepasitikėjimą. Tokiu atveju visa Vyriausybė privalo atsistatydinti, o jai pasiūlius – Prezidentas gali paleisti Seimą.

Papildant Prezidento įgaliojimus įgyvendinant vykdomąją valdžią numatyta, kad Prezidentas gali pirmininkauti Vyriausybės posėdžiams.

Įstatymų projektų autoriai, nuosekliai siekdami stiprinti Prezidento įgyvendinamą vykdomąją valdžią, siūlo suteikti Prezidentui teisę sustabdyti įstatymams prieštaraujančius Vyriausybės nutarimus ir potvarkius. Toks nutarimas ar potvarkis keturioliktą dieną po sustabdymo turi netekti galios, jeigu Vyriausybė nesuderina jo su įstatymais arba sustabdymo nepaskundžia Aukščiausiajam Teismui ar Konstituciniam Teismui. Dėl visų Vyriausybės ir ministerijų rengiamų sutarčių turi būti gautas Prezidento išankstinis sutikimas. Prezidentas, kuriam iš anksto tauta referendumu pritaria, negali pasirašyti sutarčių ir kitų aktų dėl Lietuvos Respublikos įstojimo į valstybių sandraugas ir sąjungas.

Prezidento įgaliojimai skirti ir atleisti diplomatinis atstovus užsienio valstybėse buvo šiek tiek apriboti – tai daryti jis galėjo tik Vyriausybės teikimu.

Seimo priimti įstatymai, taip pat nutarimai dėl jų įsigaliojimo tvarkos turi būti pateikiami Prezidentui pasirašyti ir skelbti. Įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų po pateikimo Prezidentas turi pasirašyti ir skelbti arba gali grąžinti Seimui antrą kartą svarstyti nurodydamas, kodėl jis nesutinka pasirašyti ir skelbti įstatymą. Jeigu Seimas, antrą kartą svarstydamas grąžintą įstatymą, dviejų trečdalių Seimo deputatų balsų dauguma priimtų jį nepataisytą, Prezidentas privalėtų jį pasirašyti ir skelbti.

Seimo įstatymų leidybą pagal įstatymų projektus Prezidentas gali koreguoti ir kitomis poveikio formomis. Jis gali teikti įstatymų projektus (įstatymų leidimo iniciatyvos teisė) ir darbotvarkės prioritetus, kuriuos Seimas privalo svarstyti. Be to, siūloma Prezidentui suteikti teisę reikalauti kurį nors klausimą svarstyti ypatingos skubos tvarka. Prezidentas gali šaukti neeilinę Seimo sesiją arba posėdį savo iniciatyva ir nustatyti, kuriems klausimams svarstyti sesija šaukiama. Prezidentas taip pat gali teikti paskelbtos neeilinės sesijos arba posėdžio darbotvarkės papildymus.

Reikia paminėti ir Prezidento įgaliojimus skirti ir atleisti „aukštuosius“ valstybės pareigūnus. Juos skirti Prezidentas gali pasikonsultavęs su Seimo Pirmininku. Valstybės kontrolierių skiria Seimas, tačiau tai galima daryti tik esant Prezidento teikimui. Lyginamosios konstitucinės teisės atžvilgiu originali nuostata suformuluota Prezidento malonės teisės atžvilgiu. Nors apskritai valstybės vadovų malonės teisė visuotinai iki šiol vertinama kaip jo išimtinė prerogatyva, tačiau įstatymo iniciatoriai ją tikslino. Štai buvo sakoma, kad teikti malonę ministrams ir kitiems „aukštiesiems“ valstybės pareigūnams, nuteistiems už tarnybinius nusikaltimus, Prezidentas gali tik sutikus Seimui. Taigi Seimui buvo siūloma suteikti jam nebūdingą funkciją.

Dar kartą pabrėžiame, kad įstatymų projektų autoriai siekė sukurti tokį Prezidento statusą, kuris lemtų jo didelį savarankiškumą. Kartu buvo formuluojamos nuostatos, ribojančios jo galias. Tai buvo išreikšta jau mūsų minėtose, taip pat kitose įstatymų projektų nuostatose. Štai Prezidentas turi teisę neatidėliotinais įstatymo numatytais atvejais skelbti nepaprastąją padėtį valstybėje ar atskirose jos vietose, tačiau tokį sprendimą ne vėliau kaip per tris dienas turi pateikti Seimui tvirtinti. Tokia pati taisyklė taikoma ir tais atvejais, jeigu Prezidentas priima sprendimą skelbti valstybėje arba jos dalyje sustiprintos valstybės apsaugos metą arba Valstybės gynimo metą.

Seimo ir Prezidento tarpusavio santykių turinys būtų aprašytas neišsamiai, jeigu nepaminėtume Seimo paleidimo galimybių. Taigi Prezidentas skelbia eilinius savo rinkimus, kurie turi įvykti paskutinįjį Seimo kadencijos mėnesį. Specialiu aktu Prezidentas turi ir paleisti Seimą, išbuvusį penkerius metus.

Įstatymų projektuose numatyti ir tie atvejai, kai Prezidentas gali paleisti Seimą nesulaukus kadencijos pabaigos. Vienas iš tokių atvejų – Seimą paleisti siūlo Vyriausybė, kai Seimas jai pareiškia nepasitikėjimą. Tokie rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per du mėnesius. Prezidentas taip pat gali paleisti Seimą ir skelbti neeilinius rinkimus, jei Seimas ilgą laiką negali vykdyti „įstatymdavystės“.

Per neeilinius rinkimus išrinktą Seimą į pirmąjį posėdį šaukia taip pat Prezidentas ne vėliau kaip po 12 dienų. Ir šiuo atveju numatyta papildoma taisyklė – jeigu per 10 dienų Prezidentas nepaskiria Seimo rinkimosi į pirmąją sesiją dienos, Seimas pats renkasi dvyliką dieną po jo išrinkimo.

Jei Seimo deputatų negalima rinkti dėl karo arba kitų neįveikiamų kliūčių, Prezidentas gali pratęsti Seimo deputatų įgaliojimų laiką, bet ne daugiau kaip du kartus ir ne ilgiau kaip 6 mėnesiams kiekvieną kartą.

Įstatymų projektuose buvo numatytos plačios Prezidento prerogatyvos sudarant teisminę valdžią. Jis skyrė Aukščiausiojo Teismo Pirmininką, Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų teisėjus, priima Aukščiausiojo Teismo teisėjų priesaiką.

Prezidentas buvo vyriausiasis visų Valstybės ginkluotųjų pajėgų vadas, tačiau už ginkluotųjų pajėgų tvarkymą ir vadovavimą Seimui buvo atsakinga ir atskaitinga Vyriausybė. Valstybės saugumo ir gynimo reikalams svarstyti prie Prezidento buvo numatoma įkurti Valstybės Saugumo Tarybą.

Prezidentas taip pat vykdo ir kitus valstybės vadovo tradicinius įgaliojimus – neperžengdamas įstatymo nustatytų ribų sprendžia pilietybės suteikimo ir netekimo, taip pat prieglobsčio suteikimo klausimus; skiria valstybinius apdovanojimus; teikia malonę.

Pagal įstatymų projektuose formuluojamą Prezidento teisinio statuso koncepciją Prezidentas neatsako už „savo galios veiksmus“. Už kitus veiksmus, kuriais jis šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sulaužė priesaiką arba padarė tyčinį sunkų nusikaltimą, jis gali būti traukiamas atsakomybėn apkaltos proceso tvarka.

Prezidentui mirus, atsistatydinus, nušalinus jį apkaltos tvarka, taip pat kai Aukščiausiasis (Konstitucinis) Teismas nustato, kad atsirado neįveikiamų ir nepašalinamų kliūčių Prezidentui eiti pareigas, Seimas turi per 15 dienų susirinkti į posėdį ir skelbti Prezidento rinkimus, kurie turi įvykti per du mėnesius. Jeigu Seimo nėra arba jis negali susirinkti, Prezidento rinkimus skelbia Aukščiausiasis (Konstitucinis) Teismas. Šiais atvejais Prezidento įgaliojimus iki bus išrinktas Prezidentas turi vykdyti Seimo Pirmininkas, o savo pareigas Seimo potvarkiu

perduoti vykdyti pavaduotojui. Jeigu Seimo Pirmininko nėra, Prezidento įgaliojimus laikinai (iki bus išrinktas Seimo Pirmininkas) turi vykdyti Ministras Pirmininkas.

Prezidento asmuo laikomas neliečiamu – jis negali būti suimtas, patrauktas baudžiamojon ar administracinėn atsakomybėn.

1991 m. gruodžio 5 d. ir 1992 m. kovo 31 d. paskelbtų įstatymų projektų turinys ir toliau buvo tikslinamas, o galutiniai variantai prieš referendumą buvo paskelbti „Lietuvos aide“ [25]. Verta paminėti, kokios esmingesnės pataisos šiuose projektuose buvo padarytos, nes ir tai atspindi požiūrių dėl Prezidento statuso keitimąsi.

Bendrosiose nuostatose dėl Prezidento teisinės padėties yra keletas naujų aspektų. Atsisakius apibūdinti Prezidentą, kaip valstybės suverenumo garantą, į projektus įrašyta, kad Prezidentas „sergsti“ Valstybės nepriklausomybę ir jos teritorinį vientisumą.

Patikslintos nuostatos, kuriose įtvirtinama Ministro Pirmininko skyrimo tvarka – Prezidentas per penkiolika dienų turi teikti Seimui tvirtinti Ministrą Pirmininką, o galutinį sprendimą dėl pasiūlytos kandidatūros Parlamentas turi priimti per septynias dienas. Papildomai numatyta, kad Prezidento patvirtinta Vyriausybė per penkiolika dienų turi pateikti Seimui pagrindinių veiklos krypčių ir principų deklaraciją, o Seimas per penkiolika dienų priimti sprendimą dėl pritarimo Vyriausybės veiklos deklaracijai. Nepritarus deklaracijai, Prezidentas turi priimti Vyriausybės atsistatydinimą. Taigi šia prasme Seimo įtakos ribos Vyriausybei išsiplėtė, sustiprėjo jo įtaka formuluojant pagrindines politikos nuostatas.

Tikslinant procedūras, susijusias su Vyriausybės veiklos deklaracijos tvirtinimu, buvo pasakyta, kad tais atvejais, kai Seimas ne mažiau kaip du kartus iš eilės netvirtina teikiamų kandidatų į Ministrus Pirmininkus arba du kartus iš eilės nepitaria Vyriausybės veiklos deklaracijai, Prezidentas gali skirti neeilinius Seimo rinkimus. Jei ir naujasis Seimas nepitaria Prezidento siūlomai Ministro Pirmininko kandidatūrai arba Vyriausybės veiklos deklaracijai, jis gali skelbti referendumą dėl neeilinių Prezidento rinkimų. Jei Prezidentas nusprendžia reorganizuoti Vyriausybę arba paskiria daugiau kaip pusę naujų narių, Vyriausybė taip pat turi gauti Seimo pritarimą deklaruoti savo veiklą.

Seimo galios sustiprintos ir kituose įstatymų projektų straipsniuose. Štai ankstesniuose numatyta, kad Prezidento veto dėl įstatymų Seimas gali įveikti tik dviejų trečdalių balsų dauguma, o ši labai „kieta“ taisyklė pakeista švelnesne – pagal naują nuostatą jau užtenka trijų penktadalių balsų daugumos. Tokia pačia balsų dauguma Seimas gali atmesti Prezidento reikalavimą svarstyti kurį nors įstatymą arba klausimą Seime be eilės ar skubaus priėmimo procedūros.

Negalima nepaminėti ir aplinkybės, kad buvo apribotos Prezidento teisės sudaryti teisminę valdžią. Prieš tai paskelbtuose projektuose numatyta, kad jis vienasmeniškai skiria visų lygių teismų teisėjus, o naujuosiuose – Prezidentas teikia Seimui Aukščiausiojo Teismo pirmininko, jo pavaduotojų ir Aukščiausiojo Teismo teisėjų, Apeliacinio Teismo pirmininko kandidatūras. Kitų teisėjų skyrimo teisė paliekama Prezidentui.

Ir pagaliau atsisakyta aštrios kritikos sulaukusios nuostatos, jog Prezidentas gali sustabdyti įstatymams prieštaraujančius Vyriausybės nutarimus ir potvarkius.

Apie akivaizdžią tendenciją sustiprinti Seimo statusą bylojo ir kitos nuostatos – buvo atsisakyta teisiškai neapibrėžto Seimo paleidimo pagrindo, t. y. tada, kai Seimas „ilgą laiką negali vykdyti įstatymdavystės“. Ši Seimo paleidimo prielaida buvo pakeista kita – Prezidentas gali skelbti neeilinius Seimo rinkimus tuo atveju, jei Seimas per du mėnesius nuo biudžetinių metų pradžios nepatvirtina valstybės biudžeto.

Tobulinant įstatymų projektus ryškėjo tendencija – ieškoti Seimo ir Prezidento galių pusiausvyros galimybių. Kitaip sakant, nuo valstybės vadovo teisinio statuso, būdingo prezidentinei respublikai, buvo priartėta prie vadinamosios „mišrios“ valstybės valdymo formos, kurioje vienijosi ir parlamentinės, ir prezidentinės respublikos bruožai.

Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projekto pabaigoje pasakyta, kad šis įstatymas turi būti paskelbtas per tris dienas po referendumo komisijos pranešimo apie įstatymo priėmimą, įstatymas turi įsigalioji jo paskelbimo dieną. Numatyta, kad šiuo įstatymu nustatyti Prezidento konstituciniai įgaliojimai gali būti pakeisti tik referendumu.

Pabrėžiama, jog pirmieji Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai pagal minėtą įstatymą turi būti surengti ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo įstatymo įsigaliojimo.

2.3. Įstatymų projektai, kurie buvo pateikti 1992 m. gegužės 23 d. referendumui, nebuvo priimti. Į referendumą atvyko 57,64 proc. rinkėjų, o įstatymų projektams pritarė 39,96 proc. visų rinkėjų. Kokį vaidmenį referendumas suvaidino politiniame visuomenės gyvenime, rodo diskusija Aukščiausioje Taryboje po referendumo [26]. Vertinant patį referendumą ir jo rezultatus Lietuvos konstitucionalizmo kontekste reikia pabrėžti, kad Lietuvos rinkėjų valia buvo svarbus veiksnys ne tik pasirenkant Lietuvos valstybės valdymo formą nustatant valdžios institucijų galias, tačiau ir ieškant bei surandant konstruktyvias politinių kompromisų paieškos formas. Tokių kompromisų atspindžiai buvo išreikšti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokole, kuriam 1992 m. rugpjūčio 4 d. pritarė Aukščiausioji Taryba [27].

3. Respublikos Prezidento atkūrimo alternatyvos

3.1. Siekdama išvengti referendumo, Aukščiausioji Taryba brandino įvairius kitus projektus. Jų tikslas – bent iš dalies amortizuoti problemas, kilusias dėl reikalavimų nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją. 1992 m. sausio mėn. Aukščiausiojoje Taryboje buvo išplatintas įstatymo projektas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimų ir jo pareigybės laikino pavadavimo“. Projekto preambulėje rašoma, kad šis įstatymas parengtas atsižvelgiant į „būtinybę valstybės reformų ir ekonominių sunkumų laikotarpiu sustiprinti vykdomąją valdžią, ir į pageidautiną Lietuvos valstybės tarptautinės reprezentacijos didesnę apibrėžtumą, ir į šio įstatymo galiojimą tik tol, kol bus priimta nauja Lietuvos Respublikos Konstitucija“. Šio dokumento, kurio oficialiai Aukščiausioji Taryba nesvarstė, autoriai, formuluodami Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimus, akivaizdžiai orientavosi į tradicines valstybės vadovo – Prezidento konstitucines prerogatyvas.

Dokumente siūloma nustatyti šiuos papildomus Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimus: 1) skirti Vyriausybės vadovą – Ministrą Pirmininką ir teikti Aukščiausiajai Tarybai tvirtinti visą Ministrų Tarybą; 2) nepasirašyti Aukščiausiosios Tarybos priimtų dokumentų ir sugrąžinti juos su pastabomis papildomai dviem savaitėms persvarstyti komisijose ir Aukščiausiosios Tarybos plenariniame posėdyje. Šis įgaliojimas galėjo būti panaudotas vieno dokumento atžvilgiu du kartus; 3) tikslinti Aukščiausiosios Tarybos svarstomų įstatymų projektus, taip pat leisti įsakus ir kitus norminius aktus remiantis tuo metu galiojančiu Laikinoju Pagrindiniu Įstatymu.

Apibrėžiant Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teisinį statusą siūloma nustatyti, kad Pirmininkas gali būti atšauktas ne mažesne kaip dviejų trečdalių visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų balsų dauguma, o iki Seimo ir Prezidento rinkimų „visuose tarptautiniuose reikaluose tituluoti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką Lietuvos Respublikos Prezidentu“. Atsižvelgiant į šią nuostatą siūloma įtvirtinti dar vieną Pirmininko prerogatyvą – vieną iš savo pavaduotojų (alternatyva – vieną iš Aukščiausiosios Tarybos deputatų) skirti viceprezidentu, kuris „jam atstovautų išvykus, o esant reikalui, jeigu Prezidentas dėl mirties arba sunkios ligos nebegalėtų toliau vykdyti savo pareigų, jas perimtų su visais įgaliojimais“.

3.2. Iš esmės Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimus tikslinti siūlė ir reorganizuotos Tautininkų frakcijos pirmininkas deputatas A. Sėjūnas. Jis pateikė įstatymo projektą dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo atitinkamo pakeitimo ir papildymo [28]. Vėliau šis projektas buvo pavadintas „Dėl Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimų“.

Įstatymo projekto įžanginėje dalyje nurodyti motyvai, dėl kurių Aukščiausioji Taryba turėtų priimti šį įstatymą – visų pirma atkreiptas dėmesys į „esminių ekonominių ir socialinių reformų laikotarpio sunkumus, kylančius ir dėl valdžios institucijų santykių, ir įgaliojimų nepakankamo sureguliuavimo“. Siūloma atsižvelgti ir į tai, kad „Lietuvoje tebesančios neteisėtai dislokuotos buvusios Sovietų Sąjungos karinės dalys sudaro grėsmę Lietuvos valstybės ir žmonių saugumui“. Taip pat pabrėžta, kad Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme nustatyti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimai neatitinka aukščiausiojo valstybės pareigūno statuso.

Pirmininkui buvo siūloma suteikti šiuos įgaliojimus: 1) pateikti Aukščiausiajai Tarybai be eilės svarstyti klausimus, įstatymų bei kitų aktų projektus arba nustatyti prioritetinius darbotvarkės klausimus; 2) motyvuotu teikimu per 10 dienų nuo priėmimo dienos gražinti Aukščiausiajai Tarybai persvarstyti jos priimtą aktą; 3) sukviesti neeilinę Aukščiausiosios Tarybos sesiją; 4) iškilus grėsmei Lietuvos valstybės ar jos piliečių saugumui priimti sprendimus dėl gynybos, kurie yra privalomi visoms sprendime numatytoms tarnyboms; 5) skirti Ministrą Pirmininką, pavesti jam sudaryti Vyriausybę, ją tvirtinti, atleisti Ministrą Pirmininką arba kitus Vyriausybės narius, o jiems atsistatydinus – pavesti laikinai eiti pareigas; 6) sustabdyti Vyriausybės nutarimų ir potvarkių, neatitinkančių Valstybės interesų, galiojimą ir skubese tvarka teikti juos Aukščiausiajai Tarybai svarstyti; 7) skirti ir atšaukti generalinį prokurorą, valstybės kontrolierių bei jų pavadotojus; 8) dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose, juose pirmininkauti ir pareikalauti iš Vyriausybės ar atskirų ministrų pranešimų apie jų darbą; 9) sudaryti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko tarybą ir paskirti jos narius (patikslinant šios institucijos statusą buvo parašyta, kad ji sudaroma iš 20 narių ir padeda Pirmininkui vykdyti jo įgaliojimus); 10) sudaryti komisijas svarbiems valstybinės reikšmės klausimams spręsti; 11) skirti savo pirmąjį pavadotoją iš Aukščiausiosios Tarybos deputatų, kuris pavadoja Pirmininką, jeigu jo nėra arba jis negali eiti savo pareigų.

Įstatymo projekte siūloma nustatyti, kad tarptautinių santykių srityje, vedant tarptautines derybas ir pasirašant tarptautines sutartis, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas tituluojamas Lietuvos Respublikos Prezidentu.

Jeigu toks įstatymas būtų buvęs priimtas, jis būtų įsigaliojęs nuo priėmimo dienos ir galiotų iki naujos Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo arba Prezidento išrinkimo. Beje, buvo siūloma Prezidentą rinkti Aukščiausiajai Tarybai išrinktų deputatų trijų penktadalių balsų dauguma. Pirmininką vardiniu balsavimu tuomet galėtų atšaukti Aukščiausioji Taryba, jeigu už tokį sprendimą balsuotų dviejų trečdalių bendro deputatų skaičiaus dauguma.

Įstatymo projektą nagrinėjo Aukščiausiosios Tarybos komisijos ir frakcijos, tačiau jis nebuvo priimtas.

3.3. Kalbant apie nuomonių įvairovę dėl Pirmininko įgaliojimų negalima nepaminėti ir Tautos pažangos frakcijos parengto įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimų projekto [29]. Jį taip pat būtina apžvelgti plačiau, nes šis dokumentas buvo įvairiapusiškai svarstomas ir vertinamas. Pavyzdžiui, šiuo įstatymo projektu rėmėsi Aukščiausiosios Tarybos deputatai socialdemokratai savo pareiškime „Dėl neatidėliotinių priemonių politinei krizei įveikti bei tolesniam Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės darbui užtikrinti iki naujų rinkimų į Seimą“ [30].

Įstatyme siūloma naujai išdėstyti Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 87 straipsnį, t. y. tą straipsnį, kuriame įtvirtinti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimai. Pirmininkui numatomos šios prerogatyvos: 1) vykdyti bendrąjį vadovavimą rengiant klausimus, kuriuos turi apsvarstyti Aukščiausioji Taryba; 2) pasirašyti ir skelbti Lietuvos Respublikos įstatymus ne vėliau kaip per 10 dienų nuo jų priėmimo arba motyvuotu teikimu gražinti Aukščiausiajai Tarybai pakartotinai svarstyti. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko teikime gali būti nurodytos jo siūlomos įstatymo pataisos ir papildymai; 3) pasirašyti Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo nutarimus ir kitus jų priimtus aktus; 4) teikti Aukščiausiajai Tarybai svarstyti klausimus, aktus, projektus be eilės (ypatingos skubos tvarka) arba nustatyti prioritetinius darbotvarkės klausimus; 5) teikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl valstybės padėties ir dėl kitų svarbių vidaus bei užsienio politikos klausimų; 6) teikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras į Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pirmojo bei kitų pavadotojų ir Aukščiausiosios Tarybos Sekretoriaus pareigas; 7) teikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras į Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro, kitų Aukščiausiajai Tarybai atskaitingų valstybės organų vadovų pareigas, jeigu tai numatyta įstatymuose; 8) Ministro Pirmininko teikimu skirti ir atleisti Vyriausybės narius, priimti jų (išskyrus Ministro Pirmininko) atsistatydinimą. Pagal įstatymą vidaus reikalų ir krašto apsaugos ministrai skiriami ir atleidžiami gavus Aukščiausiosios Tarybos pritarimą; 9) iškilus grėsmei Lietuvos valstybės ar gyventojų saugumui priimti neatidėliotinus sprendimus dėl gynybos tokie sprendimai turi būti pateikti tvirtinti artimiausiame

Aukščiausiosios Tarybos posėdyje; 10) vesti derybas ir pasirašyti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, pateikti jas ratifikuoti Aukščiausiajai Tarybai; 11) priimti užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus; 12) prireikus kviesti neeilinę Aukščiausiosios Tarybos sesiją ar posėdį; 13) sustabdyti Vyriausybės nutarimų ir potvarkių, prieštaraujančių įstatymams, galiojimą, jei Aukščiausioji Taryba sesijos metu per 10 dienų nenutaria kitaip, sustabdyti teisiniai aktai turi netekti galios; 14) Vyriausybės teikimu panaikinti rajonų ir Respublikos miestų tarybų sprendimus, jeigu jie prieštarauja įstatymams; 15) priimti neatidėliotinus Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo kompetencijos sprendimus ir pateikti juos tvirtinti artimiausiam Prezidiumo posėdžiui; 16) Ministro Pirmininko teikimu skirti ir atleisti miestų merus ir rajonų valdytojus; 17) skirti Lietuvos Respublikos apdovanojimus ir suteikti garbės vardus; 18) teikti malonę asmenims, kuriuos yra nuteisę Lietuvos teismai.

Pagal siūlomas Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisas Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas ne rečiau kaip kartą per sesiją, taip pat penktadalio visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų reikalavimu turi atsiskaityti Aukščiausiajai Tarybai už jam suteiktų įgaliojimų vykdymą. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojai turi vykdyti Pirmininko raštišku įgaliojimu kai kurias jo funkcijas. Jeigu Pirmininko nėra arba jis negali eiti savo pareigų, Pirmininką turi pavaduoti pirmasis pavaduotojas arba kitas pavaduotojas, jeigu taip nusprendžia Aukščiausioji Taryba. Atstovaujantis Lietuvai tarptautinius santykių srityje Pirmininkas turi būti tituluojamas Lietuvos Respublikos Prezidentu. Siūloma nustatyti, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką renka Aukščiausioji Taryba iš deputatų slaptu balsavimu penkeriems metams ir ne daugiau kaip dviem kadencijoms paeiliui. Jį slaptu balsavimu gali atšaukti Aukščiausioji Taryba dviejų trečdalių bendro deputatų balsų skaičiaus dauguma.

Žinoma, pateiktų projektų, kuriuose siekiama išplėsti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimus, turinys nesuderintas ir eklektiškas, prieštaringas. Šių projektų analizė sudaro prielaidas teigti, kad nauja Parlamento vadovo vizija tartum kreipė įvyrkius į tokią situaciją, kuri apibūdintina „Prezidentas Parlamente“. Kartu negalime nepastebėti, kad kuriama politinė sistema priminė 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos doktriną. Jau minėjome, kad šie projektai plačiau nebuvo svarstomi, o konstitucinis procesas, įgydamas politinį pagreitį, artėjo į 1992 m. gegužės 23 d. referendumą, o po jo – į 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo referendumą.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme įtvirtinta valstybės valdžios institucijų sistema, jų konstitucinė sąveika yra eklektiška, nenuosekli ir prieštaringa. Tai pagrindinė konstitucinė problema, kuri objektyviai ir neišvengiamai lėmė diskusiją ir veiksmus atkurti Respublikos Prezidento instituciją.

2. Pagrindinė kryptis, pagrįsta oficialiaja Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pozicija, buvo atkurti Respublikos Prezidento statusą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kuri turi būti priimta referendumu. Aukščiausiosios Tarybos deputatų dauguma buvo įsitikinusi, kad būtent toks būdas sudaro prielaidas nuosekliai išspręsti valstybės valdžios institucijų sąrangą, kuri būtų fundamentinis pagrindas kuriant atvirą, teisingą, darnią pilietinę visuomenę ir teisinę valstybę.

3. Siekis nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normų sistemoje komplikavo konstitucinį procesą, lėmė parlamentinę krizę 1992 m. pavasarį ir didino politinę įtampą. Kita vertus, reikalavimas rengti referendumą dėl Respublikos Prezidento instituto atkūrimo ir jo statuso spartino konstitucinių reiškinių raidą, buvo vertinga patirtis Lietuvos politikoje ir teisėje. Tada reikštos idėjos dėl „stipraus“ Respublikos Prezidento, jo įgaliojimų nuolat pasikartoja politiniame procese jau 1992 m. spalio 25 d. priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją. Šia prasme 1990–1992 m. konstitucinės „pamokos“ naudingos vertinant ir šiuolaikinę konstitucinių idėjų raidą.

PASTABOS IR LITERATŪRA

1. Plačiau apie tai žr.: **Mesonis G.** Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste: monografija. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003; **Vinkleris P.** Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002; **Jarašiūnas E.** Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003; **Kūris E.** Politinių klausimų jurisprudencija ir Konstitucinio Teismo *obiter dicta*: Lietuvos Respublikos Prezidento institucija pagal Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimą // Politologija. 1998. Nr. 1(11); **Stačiokas S.** Prezidento statusas ir Konstitucija // Tėvynės Sąjungos žinios. 1997. Nr. 27(45); **Žilyys J.** Lietuvos valstybės valdžios modeliavimo kai kurie teisiniai istoriniai aspektai // Teisės problemos. 2001. Nr. 2; **Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., Maksimaitis M., Mesonis G., Normantas A., Pūmpūtis A., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilyys J.** Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2002; **Taube C.** Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Fortfattare och Justus Forlag, 2001.
2. **Vilčinskas Š.** Lietuvos Konstitucijos projekto principai. – Vilnius: Viltis, 1991. Pratarinėje buvo rašoma: „Laisvos Lietuvos idėja visada buvo gyva jos žmonių atmintyje ir širdyse. Šios idėjos realizacija neįmanoma be nepriklausomos Valstybės atkūrimo, o kartu ir be įstatymų, kuriais nustatomi Valstybės valdymo ir sutvarkymo formos, žmogaus teisės ir laisvės bei jų gynimas, kiti būtini Valstybės institutai. Taip jau Naujųjų Laikų istorijoje susiklostė, kad svarbiausias bet kurios valstybės įstatymas yra vadinamas Konstitucija. Todėl ir dėl kitų priežasčių po 1990 m. kovo 4 d., kai buvo atkurta Lietuvos Teisėninkų draugija, jos konstitucinės teisės komisija nutarė pamažu ruošti nepriklausomos Lietuvos Konstitucijos projektą. Vėliau prie šio darbo prisidėjo Filosofų draugija“.
3. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto“. 1990 m. lapkričio 7 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 1991. Nr. 2.
4. Apie tai plačiau žr.: **Žilyys J.** Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link // Justitia. 2001. Nr. 3; **Žilyys J.** Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link // Justitia. 2002. Nr. 4–5.
5. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų“. 1991 m. gegužės 1 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys.

1991. Nr. 3. Prezidiumas nutarė pranešti Aukščiausiajai Tarybai apie grupės atliktą darbą ir paskelbti Konstitucijos metmenis laikraščiuose visuomenei svarstyti iki 1991 m. rugpjūčio 1 d. Nutarime buvo nustatyta, kad Prezidiumas jo nustatyta tvarka apibendrins Konstitucijos koncepcijos metmenų svarstymo metu pateiktus pasiūlymus bei pastabas, apie tai praneš Aukščiausiajai Tarybai ir siūlys jai nutarti, kaip toliau turi būti organizuojamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo darbas.
6. **Lietuvos Respublikos** Konstitucijos koncepcijos metmenys // Lietuvos aidas. 1991 m. gegužės 10 d.
 7. **Sabaliūnas L.** Lietuvos Konstitucijos metmenų aptartis // Atgimimas. 1991 m. rugpjūčio 8–15 d.
 8. **Genzelis B.** Lietuvos Respublikos Konstitucijos parengimo ištakos ir peripetijos // Lietuvos aidas. 2002 m. spalio 22 d.
 9. Panašiai Metmenis vertina daugelis mokslininkų. Štai P. Vinkleris rašo: „Taigi metmenys įtvirtina aiškiai parlamentinį valdymo modelį su Seimu kaip svarbiausiu konstituciniu organu. Kartu buvo numatoma sukurti „silpną“ Respublikos Prezidentą, suteikiant jam kai kuriuos ribotus įgaliojimus ne tik pagal jo santykį su Seimu, bet ir pagal jo santykį su Vyriausybe. Tai klasikinės parlamentinės Respublikos Prezidento kaip valstybės institucijos, nedarančios reikšmingesnės įtakos valstybės gyvenime, modelis“ (žr.: **Vinkleris P.** Lietuvos Respublikos Prezidento statusas ir įgaliojimai. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2002).
 10. Vieni pirmųjų Respublikos Prezidento instituto atkūrimo klausimą pradėjo aktualizuoti Nepriklausomybės partija, kurios pirmininkas tuo metu buvo Virgilijus Čepaitis. Jis rašė: „Kaip ir sovietiniais laikais, nėra asmeninės pareigūno atsakomybės, net šiurkščiai pažeidus įstatymus. Dar šios sudėties parlamentas privalo atlikti visas būtinas pataisas Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme ir kituose įstatymuose, kad mūsų demokratija nebūtų bejėgė, kad sustiprėtų valstybė, kad piliečiai toje valstybėje jaustųsi saugiai ir jaukiai. Ir tai padaryti reikia kuo greičiau, nes dabar, prasidėjus spartesniems valstybės atkūrimo darbams, svarbu, kad įstatymai nebūtų bejėgiai prieš praktinį gyvenimą“ (žr.: **Gimtas** kraštas. 1991 m. rugsėjo 5–11 d.); Nepriklausomybės partijos veikėjas Gintaras Songaila manė taip: „Nepriklausomybės partija dar rugsėjo mėnesį paskelbė nuomonę, kad jau laikas svarstyti visai Lietuvai gyvybiškai svarbų klausimą – Prezidentūros sugrąžinimą. 1940 metais, kai Lietuva buvo okupuojama, Prezidentas buvo priverstas laikinai išvykti iš Lietuvos, o dabar, kai aneksija panaikinta ir Sovietų okupacinė kariuomenė turės išeiti, suprantama, į Lietuvą, pagal visuotinę jos piliečių valią, jau gali grįžti ir Lietuvos Prezidentas“ (žr.: Kovo 11-oji, 1991 m. gruodžio 18–24 d.).
 11. Viename iš Vyriausybės posėdžių 1991 m. spalį svarstant apie pastatus, kurie bus skiriami besikuriančioms užsienio valstybių diplomatinėms įstaigoms, ir užsiminus apie Menininkų rūmus, esančius Daukanto aikštėje, Ministras Pirmininkas sakė, jog šis pastatas jau lyg ir numatytas prezidentūrai... Ši frazė neliko neišgirsta – apie tai prabilo žurnalistai ir politikai. Tai buvo beveik jau oficiali informacija, kad prasidės diskusija dėl Prezidento institucijos, kuri, tiesą sakant, po Kovo 11-osios nebuvo plačiau aptariama.
Žurnalistas Valdas Kaminskas taikliai nurodė: „... Nors spaudoje ir bandome diskutuoti, kuris iš prezidentūros tipų – Vokietijos ar JAV – Lietuvai priimtinesnis, bet politinių įvykių raida nepalieka jokių abejonių dėl būsimo prezidento statuso. Lietuvos politinės ir vykdomosios valdžios centrai iš Nepriklausomybės ir Lukiškių aikščių persikels į vieną, esantį Daukanto aikštėje“ (žr.: **Kaminskas V.** Kas bus stiprus prezidentas // Vilniaus Laikraštis. 1991 m. spalio. Nr. 35.).
 12. **Lietuvos** Sąjūdžio Seimo tarybos pareiškimas „Dėl Lietuvos Respublikos prezidento institucijos atkūrimo“. 1991 m. spalio 22 d. // Lietuvos aidas. 1991 m. spalio 29 d.
 13. **Lietuvos aidas.** 1991 m. spalio 31 d.
 14. Štai Lietuvos tautininkų sąjungos pareiškime, be pasiūlymų nedelsiant spręsti Prezidento institucijos problemą, buvo keliamos ir kitos politinės aktualijos. Tautininkų sąjunga siūlė: nedelsiant atimti įgaliojimus iš deputatų, bendradarbiavusių su KGB; surengti rinkimus į atsilaisvinusias vietas Aukščiausiojoje Taryboje ir žemesnėse Tarybose; pareikalauti iš Aukščiausiosios Tarybos įvesti Prezidento instituciją, išrenkant jį Aukščiausiojoje Taryboje ir suteikiant jam įgaliojimus, kol bus išrinktas prezidentas pagal naująją Lietuvos Respublikos Konstituciją; buvusiems TSKP nariams, kurie gaudavo atlyginimą už partinį darbą, ir KGB darbuotojams uždrausti dirbti vadovaujantį darbą visų lygių valstybės valdymo institucijose (žr.: **Lietuvos aidas.** 1991 m. lapkričio 16 d.).
 15. **Lietuvos aidas.** 1991 m. lapkričio 20 d.
 16. **Sąjūdžio** informacijos agentūros savaitinių žinių biuletenis. 1991 m. gruodžio 2–9 d. Nr. 1. Sesijoje įžangos žodį tarė Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas Juozas Tumelis. Jis pažymėjo, kad Prezidento idėja kilo ieškant išeities: „Tai turėtų būti drausminanti institucija“. Po jo kalbėjęs Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis samprotavo apie Sąjūdžio reikalingumą Lietuvai naujame kovos už nepriklausomybę etape – visuomeninės ir dorovinės kovos etape. Baigdamas kalbą

sakė: „Jeigu būtų įvesta Lietuvos prezidento institucija ir jeigu Sąjūdis keltų ir remtų mano kandidatūrą, aš priimčiau su dėkingumu ir kaip didelį įpareigojimą“. Reikia pažymėti, kad dėl Prezidento būta ir kitokių nuomonių. Štai Aukščiausiosios Tarybos deputatai A. Taurantas ir R. Paulauskas galvojo, kad rinkti Prezidentą kol kas anksti. A. Kubilius manė, kad „... verkiant stinga įtaigaus dirigento mosto“.

17. **Lietuvos Respublikos** įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ projektas ir „Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo“ projektas // Lietuvos aidas. 1991 m. gruodžio 5 d. Beje, panašaus turinio įstatymų projektus pateikė ir užregistravo Aukščiausiosios Tarybos Juridiniame skyriuje Aukščiausiosios Tarybos deputatai J. Karvelis, P. Tupikas ir S. Malkevičius 1991 m. gruodžio 18 d. – registracijos numeriai 263, 264. Lyginant registruotus projektus su tais, kuriuos paskelbė Sąjūdžio Seimas, pastebėtinas kai kurios korektyvos. Štai buvo atsisakoma Prezidento prerogatyvos „nustatyti Aukščiausiosios Tarybos dienotvarkės prioritetus“. Sąjūdžio Seimo paskelbtuose įstatymų projektuose numatyta, kad aukštuosius valstybės pareigūnus skiria Prezidentas be jokių papildomų sąlygų, o deputatų pateiktuose projektuose šie Prezidento įgaliojimai ribojami. Skirti nurodytus pareigūnus Prezidentas gali tik gavęs išankstinį Aukščiausiosios Tarybos pritarimą. Taip pat buvo atsisakyta Prezidento teisės skelbti eilinius ir neeilinius Aukščiausiosios Tarybos rinkimus. Spauldoje paskelbtuose įstatymų projektuose numatyta, jog „visi Respublikos Prezidento aktai, kad turėtų galios, privalo turėti Ministro Pirmininko arba atitinkamo ministro parašą. Atsakomybė už aktą tenka jį pasirašiusiam ministrui“. Tokio įrašo deputatų pateiktuose įstatymų projektuose jau nebuvo.
18. 1991 m. gruodžio 9 d. Vilniaus miesto savivaldybės Tarybos pirmininkas Arūnas Grumadas patvirtino 12 piliečių iniciatyvinės referendumo paskelbimo grupės Registracijos aktą. Iniciatyvinę grupę sudarė: Andrius Kubilius, Izidorius Šimelionis, Alfonsas Vaišnoras, Jurgis Dvarionas, Tautvydas Lideikis, Vytautas Zabiela, Vytautas Turčinavičius, Edividas Praleika, Juozas Janonis, Romualdas Giečevskis, Vladas Motiejūnas, Nijolė Angelė Baužytė. Iniciatyvinė grupė Registracijos akte savo tikslus apibūdino taip: „... kad būtų išreikšta lietuvių tautos iniciatyva referendumui „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo, dėl jo įgaliojimų ir rinkimų tvarkos“ paskelbti“. Beje, dar vieną iniciatyvinę grupę rinkti įstatyme numatytą skaičių piliečių parašų referendumui surengti dėl Prezidento institucijos atkūrimo, 1991 m. lapkričio 25 d. įregistravo Kauno miesto savivaldybės Tarybos pirmininkas Vygintas Grinis. Šią iniciatyvinę grupę sudarė: Stanislovas Buškevičius, Dainius Kreivys, Domininkas Vytautas Šustauskas, Rūtelė Macijauskienė, Eligijus Bartulis, Giedrius Ziakauskas, Z. Stanevičius, Elvis Tartilas, Dauras Dargis, Egidijus Vaitkevičius, Dainius Varnas, Kęstutis Kvederauskas.
19. **Lietuvos aidas**. 1991 m. gruodžio 14 d.
20. **Lietuvos aidas**. 1991 m. gruodžio 19 d.
21. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl iniciatyvinės grupės paskelbti referendumą“. 1992 m. vasario 10 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 7–167.
22. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas „Dėl siūlymo Aukščiausiajai Tarybai paskelbti referendumą Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“. 1992 m. vasario 19 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 7–169.
23. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“. 1992 m. kovo 12 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 10–239.
24. **Lietuvos** Sąjūdžio Seimo Tarybos pareiškimas, Lietuvos Respublikos Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projektas, Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ryšium su Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimu“ projektas. 1992 m. kovo 27 d. // Lietuvos aidas. 1992 m. kovo 31 d.
25. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo atkuriant Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją“ projektas // Lietuvos aidas. 1992 m. gegužės 7 d.
26. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) penktoji sesija. Stenogramos. Nr. 57. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
27. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl pritarimo Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui“. 1992 m. rugpjūčio 4 d. // Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1992. Nr. 24–708.

28. Pagal tuo metu galiojusią tvarką įstatymo projektas buvo įregistruotas Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus apskaitos žurnale 1992 m. kovo 18 d. Nr. 325.
29. Įstatymo projektas buvo įregistruotas Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus apskaitos žurnale 1992 m. kovo 27 d. Nr. 344.
30. Lietuvos rytas. 1992 m. birželio 12 d.

Some Legal, Political and Historical Aspects of the Restoration of the Institution of the President of the Republic of Lithuania in 1990–1992

Assoc. Prof. Dr. Juozas Žilys

Law University of Lithuania

SUMMARY

The exceptional phenomenon of the constitutional process in 1990–1992, i. e. of the period when the Provisional Basic Law was in force, was efforts to restore the institution of the President of the Republic of Lithuania, to determine its constitutional status, and relations with other structures of state power.

The process of the restoration of the institution of the President of the Republic of Lithuania during the period when the Provisional Basic Law was in force was complicated as the discussions concerning this issue went on under acute political confrontation. While developing the content of the constitutional status of the President of the Republic, one would have to take into regard some aspects of this activity. First of all, the place of the President of the Republic in the constitutional system of state institutions was provided for in many constitutional drafts that were prepared and published in 1990–1992. In their provisions various points of view were expressed concerning the definition of the future Head of State, his constitutional status, competence, relations with the legislative and executive power, etc.

In the process of the restoration of the institution of the President of the Republic of Lithuania, one has particularly to point out the activities of the Lithuanian “Sąjūdis“ and other political organisations while striving immediately to bring back the office of the head of the State into the Lithuanian constitutional system and to determine his powers. Although these suggestions and actions complicated the constitutional process, however, it is obvious that the aspiration of political powers to restore immediately the office of the Head of the State within the framework of the Provisional Basic Law stimulated drafting of the Constitution more intensively and quickened this process.

